

ניבים מתנובת השדה

החברות נפגשו ביניהם כדי להכשיר את הקרקע לקראת מיזמים משותפים". הצירוף משמש גם במשמעות 'יצר בסיס נוח לדבר'. לדוגמה: "רצף האירועים והשפל הכלכלי הכשירו את הקרקע למהפכה".

נסתחפה שדהו – הורע מזלו, נגרם לו נזק כבד שאי אפשר לתקנו (על פי משנה כתובות א, ו).

הולך בתלם – תלם הוא חריץ ישר שהמחרשה עושה באדמה. את דימוי ההליכה בתלם אפשר למצוא במשמעויות שונות בעיתונות העברית של המחצית הראשונה של המאה העשרים – על רקע העבודה החקלאית שעסקו בה החלוצים: הליכה בדרכו של מישהו אחר, עשייה שגרתית וחסרת מעוף, עבודה מסורה, צייתנות ומשמעת ועוד. בהמשך התקבע הצירוף 'הולך בתלם' לציון אדם הנוהג על פי מוסכמות החברה.

נשא בעול – עול הוא מוט כבד המונח על צוואר הבהמה ומחבר אליה את המחרשה. בהשאלה עול הוא עמל, סבל וצער. במגילת איכה נאמר "טוב לָגֵבֶר כִּי יֵשָׂא עַל בְּנֵעוֹרָיו" (ג, כו) ובמסכת אבות נזכר "נושא בעול עם חברו" (ו, ו) – כנראה מי שמתתף בצערו של חברו ומסייע לו. כיום משתמשים בצירוף 'נשא בעול' או 'משך בעול' במשמעות 'עשה את העבודה המוטלת עליו', 'מילא חובתו כראוי'. המילה עול משמשת במשמעות מושאלת בניבים נוספים ובהם: 'עול מצוות', 'הכביד את עולו' (=לחץ, הקשה, הגביר את דרישותיו), 'פרק כל עול' (=מרד, התפקר).

זרע אל קוצים – מקור הביטוי בירמיהו ד, ג: "זרעו לכם זרע ואל תזרעו אל קוצים". הנביא קורא לעם לחרוש את השדה

על פי המסופר בספר בראשית החל האדם את דרכו בגן עדן אשר סיפק לו את כל צרכיו. אך לאחר שאכל מפרי עץ הדעת הוא גורש משם, ונגזר עליו לפעול בעצמו להשגת מחייתו: "בָּזַעַת אֶפְיָה תֹאכַל לֶחֶם עַד שׁוֹבֵבָה אֶל הָאֲדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ..." (בראשית ג, יט). מאז היה הלחם למזונו המרכזי של האדם, והשגתו – לעיקר עמלו עלי אדמות.

חשיבותה של עבודת האדמה בחיי האדם – בעת העתיקה וגם אחריה – באה לידי ביטוי במילים ובניבים הלקוחים מתחום גידול הדגן ועיבודו. כך למשל המילים **יבול** ו**שדה** רגילות בעברית ובלשונות אחרות בשימושים מושאלים כגון 'שדה ראייה', 'שדה פעולה', 'יבול שיריו'.

שם התואר **בור** משמש בלשוננו למן ספרות חז"ל לציון שדה שלא נחרש, ובהשאלה גם לציון אדם חסר השכלה כגון בצירוף 'בור ועם הארץ' או בשם המופשט **בורות**.

הפועל **חרש** הושאל לציון מחשבה ותכנון פעולה: "כָּאֲשֶׁר רָאִיתִי חֲרָשֵׁי אֲנֹו, וְזָרְעֵי עֵמָל יִקְצְרֵהוּ" (איוב ד, ח), ורש"י מפרש: "כחורש זה שמכין לפני הזריעה, ואחרי כן זורעים במעשיהם..." בתנ"ך נזכרים גם 'חורשי רע' ו'חורשי טוב', ובעברית החדשה חורשים מזימות. משמעויות נוספות של הפועל **חרש** נוצרו בלשון הדיבור: לָמַד הרבה ('לחרוש למבחן', 'חרשן') וגם הִלָּךְ או נָסַע הרבה ('לחרוש את הארץ'). בשימושים אלו החרשה מייצגת עבודה יסודית ומאומצת, ומכאן גם הביטוי 'חריש עמוק' לציון פעולה יסודית ושיטתית.

עבודת האדמה הניבה בלשוננו כמה ניבים וביטויים: **קרקע פורייה** – בסיס נוח להיווצרות או להתרבות של תופעה מסוימת, כגון "משחק משותף הוא קרקע פורייה ללמידה". יש גם ביטוי רחב יותר: 'נפל (כזרע) על קרקע פורייה', כגון "סמאות של צדק ושוויון נפלו על קרקע פורייה בלבם של צעירים שהתמרדו במציאות".

קרקע בתולה – קרקע שלא עובדה מעולם. בהשאלה: נושא או תחום שטרם עסקו בו ושטרם נחקר. לדוגמה: "בתחום המינוח הרפואי מצא ד"ר מזי"א קרקע בתולה וכר נרחב לעבודת התרגום שלו".

הכשיר את הקרקע – עָרְךָ הכנות לקראת שינוי או פעולה – בעיקר בקרב הגורמים הקשורים לעניין. לדוגמה: "נציגי

הגרגירים הכבדים, ואילו המוץ – הקל ביותר – מתפזר הרחק עם הרוח.

מה לתבן את הבר – מה לשני דברים אלו יחד? (טפל עם עיקר, רע עם טוב וכדומה). תבן הוא הקש שנקצץ בדיש, ובר הוא התבואה, גרגירי הדגן. מקור הביטוי בירמיהו כג, כח, אך מדברי התלמוד על פסוק זה ירשנו ביטוי בעל משמעות הפוכה: "אי אפשר לבר בלא תבן" (בבלי ברכות נה ע"א) – אין עיקר בלא טפל, אין טוב בלא שום רע. בעברית החדשה נוצרו ביטויים נוספים הקשורים לבר ולתבן: 'לבור את הבר מן התבן' – לבחור רק במה שרצוי, להתמקד בעיקר, וכן 'לבור את התבן מן הבר' – לסלק את מה שאינו רצוי. גרסה אחרת של הביטוי היא 'לבור את הבר מן המוץ' או 'לבור את המוץ מן הבר' – שכן גם את המוץ מפרידים מגרגירי התבואה. ריבוי הגרסאות ואי-הכרת הראליה החקלאית אף הולידו ביטויים חסרי היגיון כגון 'לבור את המוץ מן התבן'.

רחיים בצווארו – יש עליו נטל כבד – בייחוד בהקשר של פרנסת המשפחה. כדי לטחון קמח היו מחברים את אבן הרחיים העליונה אל צוואר הבהמה במוט עץ. הבהמה הייתה הולכת סביב הרחיים, והאבן העליונה (רְכָב) הייתה מסתובבת וטוחנת את הגרגירים שעל האבן התחתונה (שְׂכָב). מקור הביטוי בתלמוד הבבלי: "אמר רב יהודה אמר שמואל: הלכה נושא אשה ואחר כך ילמוד תורה. רבי יוחנן אמר: רחיים בצווארו ויעסוק בתורה!?" (קידושין כט ע"ב).

טחן קמח טחון – אמר דברים ידועים, חזר על דברי אחרים. בתלמוד הבבלי (סנהדרין צו ע"ב) מסופר כי לאחר שהתגאה נבזר אדן הבבלי על שהחריב את המקדש יצאה בת קול ואמרה: "עמא קטילא קטלת, היכלא קליא קלית, קימחא טחינא טחינת" – עם הרוג הרגת, היכל שרוף שרפת, קמח טחון טחנת. כלומר: לא אתה עשית כל זאת, כי הדבר כבר נעשה בידי שמים. את טחינת הקמח הטחון הגמרא מדייקת מלשון הכתוב באחת הנבואות על בבל: "קְחִי רְחִים וְטַחְנִי קֶמַח" (ישעיהו מז, ב) – טחני את מה שהוא כבר קמח.

עובד אדמתו ישבע לחם – פתגם בשבח העבודה והחריצות המופיע פעמיים בספר משלי (יב, יא; כח, יט). פתגמים קרובים: "אם אין אדם חורש בימות החמה – מה יאכל בימות הגשמים?" (על פי ילקוט שמעוני לפסוק זה), "בְּזַעַת אֶפְיָה תֹאכַל לֶחֶם" (בראשית ג, יט), "הַזְרְעִים בְּדַמְעָה בְּרָנְהָ וְקָצְרוּ" (תהלים קכו, ה).

לפני הזריעה, ולא לזרוע באדמה מלאה קוצים שבה התבואה אינה עולה יפה. ככל הנראה הנמשל הוא שלשם חזרה אמתית בתשובה יש לסור לגמרי מן המעשים הרעים. כיום משמש הביטוי 'זרע אל קוצים' במשמעות טרח לחינם, עמלו היה לשווא.

שומר רוח לא יזרע ורואה בעבים לא יקצור – פתגם ממשלת קהלת (יא, ד) המותח ביקורת על מי שנוקט זהירות מופרזת ונמנע מעשייה בשל חששות שווא.

בקצירת האומר – בקיצור, בלי להאריך בדברים. משחק מילים שנוצר בספרות העברית החדשה על פי 'קצירת העומר' – קציר שיבולי השעורים הראשונות שנעשה בחג הפסח.

לא תחסום שור בדישו – דיש הוא מלאכת הפרדת גרגירי התבואה מן השיבולים. בעת העתיקה נעשתה מלאכת הדיש באמצעות שור: השור היה הולך על השיבולים ורומס אותן ברגליו או במוֹרְגָ – לוח רחב וכבד שבתחתיתו נעוצות אבנים – שחובר אליו. בשעת הדיש היה השור אוכל לעתים מן התבואה, וכדי למנוע צער בעלי חיים אסרה התורה לשים מחסום לפיו בעת עבודתו (דברים כה, ד). בשיח הציבורי הביטוי משמש לעתים לתיאור טובות הנאה שמקבלים עובדים במקומות עבודה מסוימים.

כמוץ ברוח, כמוץ לפני רוח – משל לדבר בן-חלוף (ישעיהו יז, יג; תהלים לה, ה). מוץ הוא הקליפה הדקה העוטפת את גרגירי הדגן. לאחר הדיש מפרידים בין חלקי התבואה על ידי זרייתם – העפתם מעלה באמצעות מְזָרָה (מעין קילשון עץ). בזרייה נופלים ראשונה